

Progon vještica u Hrvatskoj

Ruk, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:174379>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Martina Ruk

Progon vještica u Hrvatskoj

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Martina Ruk

Progon vještica u Hrvatskoj

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Ljiljana Marks

Zagreb, 2019.

SAŽETAK

U posljednje vrijeme često se poziva na koncept lova na vještice kako bi se opisala vrsta postupka za odlučivanje o krivici osobe protiv koje je podignuta optužba. Ali što je točno lov na vještice?

Deset je uvjeta formulirano kao akumulator svojstava koja karakteriziraju lov na vještice kao okvir u kojem se koriste argumenti: (1) pritisak društvenih snaga, (2) stigmatizacija, (3) klima straha, (4) sličnost sajamskom suđenju, (5) upotreba simuliranih dokaza, (6) simulirano stručno svjedočenje, (7) neučinkovita sposobnost karakteristična za dokaze, (8) preokret polariteta, (9) neotvorenost i (10) upotreba učitane tehnike pitanja. Lov na vještice, kako je karakterizirano ovim kriterijima, pokazuje kako bi djelovao kao negativna normativna struktura za procjenu argumentacije koja se koristi u određenim slučajevima. U gotovo svakom dokumentiranom društvu, ljudi vjeruju da neke nesreće uzrokuju zlobni prijatelji grupe koji koriste magiju ili nadnaravne moći. Nekoliko je koncepata zlonamjernih mističnih praktičara, uključujući čarobnjake (koji koriste naučene čarolije), posjednike zlog oka (koji prenose ozljede svojim pogledima i riječima) i vještice (koji posjeduju supersile, predstavljaju egzistencijalne prijatelje i upuštaju se u moralno gnjusna djela). Navedena se uvjerenja razvijaju iz tri kulturna selektivna procesa: izbor za intuitivnu magiju, izbor za vjerojatna objašnjenja utjecajne nesreće i izbor za demoniziranje mitova koji opravdavaju zlostavljanje. Odvojeno, ovi selektivni programi stvaraju raznolike tradicije kao što su šamanizam, teorije zavjere i kampanje protiv heretika – ali diljem svijeta stvaraju odbojnu i strahujuću vješticu.

Ključne riječi: **lov na vještice, progoni, tortura, krivovjerje.**

SUMMARY

In recent times, the concept of witch-hunting has often been invoked to describe the type of procedure for deciding the guilt of the person being indicted. But what exactly is a witch hunt?

Ten conditions are formulated as a battery of traits that characterize witchcraft as a framework in which to use arguments: (1) pressure from social forces, (2) stigmatization, (3) climate of fear, (4) similarity to fair trials, (5) use of simulated evidence, (6) simulated expert testimony, (7) ineffective evidence-specific ability, (8) reversed polarity, (9) unopened, and (10) use of question technique loaded. Witch-hunting, as characterized by these criteria, shows how it would act as a negative normative structure for evaluating the argument used in specific cases. In almost every documented society, people believe that some accidents are caused by evil friends of the group using magic or supernatural powers. There are several concepts of malicious mystical practitioners, including wizards (who use learned spells), evil-eye possessors (who transmit injuries through their views and words), and witches (who possess superpowers, pose existential threats, and engage in morally repugnant acts). The aforementioned beliefs are developed from three culturally selective processes: the choice for intuitive magic, the choice for probable explanations for an influential accident, and the choice to demonize the myths that justify abuse. Separately, these selective programs create diverse traditions such as shamanism, conspiracy theories, and campaigns against heretics - but around the world they create a repulsive and fearsome witch.

Keywords: witch hunt, persecution, torture, heresy.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. VJEŠTICE KROZ POVIJEST	7
2.1. Podrijetlo vještica	7
2.2. Malleus Maleficarum.....	8
2.3. Definicija vještica tijekom povijesti	10
2.7. Hrvatske vještice.....	10
3. LOV NA VJEŠTICE: ZNAČENJE, PRAKSA I UZROCI.....	12
4. PROGON VJEŠTICA U HRVATSKOJ	16
4.1. Od 1360. godine do 1611. godine – prvo razdoblje progona	18
4.2. Od 1611. godine do 1758. godine – drugo razdoblje – razdoblje velikih progona	20
5. PRAVNI AKTI KOJI SU REGULIRALI PROGONE VJEŠTICA U HRVATSKOJ	24
5.1. Pismo grofa Hermana Celjskog, bana Slavonije županu i plemićkim sucima Zagrebačke županije kojima naređuje strog progon vještica. 24. rujna 1432. godine	24
5.2. Odluka provincijalne crkvene sinode, održane u Trnavi 1. kolovoza 1611. godine, o obaveznom propovijedanju protiv čarobnjaštva (cap. III, n. IV.)	24
5.3. Zaključak hrvatskog sabora od 25. listopada 1611. godine kojim prihvaća sve odluke provincijalne crkvene sinode u Trnavi održane 1. kolovoza 1611. godine	25
5.4. Zakonski članak hrvatskog sabora o progonu vještica – između 1609. i 1625. godine	25
6. ŠEST OSNOVA I DVADESET PITANJA	26
7. PROCES SUĐENJA VJEŠTICAMA	29
7.1. Pokus s vagom	30
7.2. Pokus s molitvom „Oče naš“	30
7.3. Pokus s nosom	30
7.4. Pokus s iglom.....	30
7.5. Pokus sa suzama	31
7.6. Pokus s hladnom vodom – iudicium aqua frigidae	31
7.7. Instrumenti za mučenje.....	32
7.7.1. Palčenice i Vezivanje ruku – Ligatura manuum, ligatura manuum a tergo	32
7.7.2. Španjolska čizma	33
7.7.3. Koloturi	33
7.7.4. Lojtre – scalae	33
7.7.5. Greben – claves	34

7.7.6. Konjić – equuleus	34
7.7.7. Vještičja stolica	34
7.7.8. Španjolski magarac	35
8. PRESTANAK PROGONA VJEŠTICA U HRVATSKOJ	36
9. ZAKLJUČAK	38
10. LITERATURA.....	39

1. UVOD

Premda je tema ovog diplomskog rada pojava koja je davno prestala postojati, određene stvari su i danas aktualne i ostati će aktualne još neko vrijeme.

Služeći se starijom znanstvenom literaturom koja temi pristupa uglavnom s povijesnoga aspekta istraživanja fenomena vještice, no i koristeći određena suvremena istraživanja kao što su istraživanja Luke Šeše u Dalmatinskoj zagori i istraživanja Mirjam Mencej na granici Slovenije i Hrvatske, pokušati ću što bolje opisati žene za koje se vjerovalo da su vještice, te općenito slučajeve za koje se smatralo da su povezani sa čarobnjaštvom.

Smatralo se da su vještice te koje jedu srce i sišu krv. Ubijaju svoju rodbinu i prijatelje, pa čak i djecu. Određeni spisi pokazuju kako su ljudi vjerovali da se vješticom ne može postati dok žena ne pojede svoje dijete. Ovo i još mnoga suluda mišljenja i vjerovanja biti će glavna tema ovoga rada.

Nerijetko možemo vidjeti na internetu ili pročitati u novinama kako je lov na vještice ili markiranje vještica društvena prijetnja koja je prisutna u mnogim državama, kao što je primjerice Assam.

Lov na vještice u Assamu nije nedavno podrijetlo, već se može pratiti od pradavnih vremena. U Assamu to je jedna od tradicionalnih praksi. Progoni uključuju brendiranje žrtve, posebno žene kao vještice, kada ih zajednica ili rodbina, ili u većini slučajeva, osoba koja je već poznata kao vještica optuži. Žrtva koja je u Assamu označena kao vještica (vještice se u lokalnom dijalektu nazivaju „dainis“) podvrgnuta je brojnim mučenjima, uključujući premlaćivanja, paljenja, sramotnom prolasku kroz selo. Također je prisiljena jesti ljudski izmet, a u mnogim slučajevima je i linčevana od strane seljana. Pojedine žrtve su bile i silovane prije smaknuća (Bailey, 2006: 858).

Takvo markiranje i mučenje ljudi nekada se odvijalo i na našim prostorima. Žene (u nekoliko slučajeva i muškarci) su nekoć od strane sudova, no i od javnosti općenito, etiketirane kao vještice kada bi postojali problemi propuha, poplave, bolesti ili pak smrti ljudi određenog lokaliteta. (Deduš, 1952; 96)

Razlozi progona vještica su mnogobrojni, no u većini slučajeva besmisleni. Progoni nisu bili samo dio tradicionalnog vjerovanja, već i sastavni dio nekadašnjeg zakonodastva. Zbog svojih uvjerenja i zakona općenito, ljudi su se nerado odrekli te prakse.

Već u najstarije doba ljudske prošlosti susrećemo vjerovanje u čarobnjačke pojave, tj. vjerovanje da uz pomoć tajanstvenih sila čovjek može postići snagu koja daleko nadilazi prirodnu ljudsku moć. Sve religije koje su odigrale bilo kakvu važniju ulogu u kulturnom razvoju čovječanstva utvrđuju da postoje različita nadljudska bića koja u mnogim segmentima života znatno nadmašuju čovjeka. Čarobnjaštvo se smatra vezom čovjeka s takvim bićima, te sredstvom kojim ta bića čovjeku na raspolaganje stavljaju svoje usluge. Nerijetko religije, posebno monoteističke, zauzimaju negativan stav prema čarobnjaštvu i zahtijevaju da ga se kazni. Takve religije smatraju da se čarobnjačka moć dobiva vezom čovjeka sa zlim duhovima, demonima, koji svoje usluge poklanjaju čarobnjacima pod uvjetom da čarobnjaci njima odaju počast koja se odaje samo bogovima. Kako monoteističke religije ukazuju na to da je Bog samo jedan i da samo njega treba obožavati, ne iznenađuje činjenica da objašnjavaju kako je Bog ispunjen srđžbom prema čarobnjacima, te da se čarobnjaštvo treba oštro kazniti. (Bayer, 1982: 20)

Nasuprot monoteističkim religijama stoje politeističke koje prema čarobnjaštvu zauzimaju drugačiji stav. Kako one ne priznaju samo jedno božanstvo, nisu toliko osjetljive prema vezama ljudi s nadljudskim bićima. Posebno njeguju čarobnjaštvo ako im ono omogućuje saznavanje budućnosti u državne svrhe. Njihovi svećenici su u stalnoj vezi sa svijetom duhova preko kojih mogu izvršavati čarobnjačku funkciju koja im je povjerena. Međutim, i te religije traže strogu kaznu čarobnjaštva ako se koji čarobnjak odluči da u svrhe svog čaranja zloupotrijebi sakralne čini ili kada čara pomoću sredstava koje religija zabranjuje. (Bayer, 1982: 21)

Muškarci i žene bili su žestoko proganjani, mučeni, paljeni, gušeni, utapani, a sve zbog navodnih čarobnjačkih moći. Progoni su započeli još u drevnom Rimu, nastavili se u srednjovjekovlju, izgradili u razdoblju gotike i romanike, najveću žestinu poprimili u renesansi i baroku, a probili se do druge polovice 18. stoljeća. U našim krajevima podjednako su u istinitost magije vjerovali nepismeni ljudi kao i oni koji su stajali na vrhu države. (Hruškovec, 1998: 9)

2. VJEŠTICE KROZ POVIJEST

Slike vještica pojavile su se u različitim oblicima kroz povijest, od zlih i neuglednih starica bradavičastih nosova koje se grle, preko kotla s kipućom tekućinom, do bića koje lete nebom na metlama noseći šiljaste šešire. U pop kulturi vještice su bile dobroćudne, prigradske domačice, nezgodne tinejdžerke koje su učile kontrolirati svoje moći te trojka šarmiranih sestara koje se bore protiv sila zla. Stvarna povijest vještica, međutim, mračna je i, često za vještice, smrtonosna. (Watch, 2019: 21).

Koliko je vidljivo iz starih, drevnih dokumenata, u Hrvatskoj se u njezinu južnom, dalmatinskom i primorskom djelu u prvoj polovici srednjovjekovlja, vješticama nije poklanjala velika pozornost. One se u to vrijeme ne progone, kao što su se progonile u ugarskim stranama. U 13. stoljeću situacija se polako mijenja. Potvrdu za to nalazimo u drevnim statutima primorskih i dalmatinskih gradova, tj. u zapisanim pravilima prema kojima se živjelo. S obzirom na to da su statuti pisani na osnovi običajnog prava, tj. prava koje se primjenjivalo i prije nego su ona bila zapisana, ne možemo potpuno zanemariti činjenicu da su progoni u našim krajevima počeli koje desetljeće, a možda čak i pola stoljeća ranije. (Hruškovec, 1998: 11–12.)

2.1. Podrijetlo vještica

Izraz „vještica“ izveden je iz starih engleskih riječi „wicca“ (muško) i „wicce“ (žensko) (Dilts, 2019: 56).

To je u osnovi duboko ukorijenjena psihološka anomalija koju posjeduju neki ljudi. Optužbe da je netko *vještica* odnosi se na navodno posjedovanje zlog duha od strane žene (ili puno rjeđe muškarca), dajući joj natprirodne moći da mijenja tijek prirode. (Shrestha, 2019: 43)

Za prve žene koje su smatrane vješticama vjerovalo se da koriste čarolije i prizivaju duhove u pomoć kako bi postigle određene promjene u životu. Smatralo se da većinu vještica čine pogani koji rade *đavolje djelo*. Mnogi su, pak, jednostavno bili prirodni iscjelitelji ili takozvane *mudre žene* čiji je izbor zanimanja pogrešno shvaćen. (Watch, 2019: 21).

Nije poznato kada su vještice došle na povijesnu scenu, ali jedan od najranijih zapisa vještice nalazi se u Bibliji u knjizi 1. Samuela, za koju se smatra da je napisana između 931. god. i 721. god. prije Krista. U njemu se spominje kako je kralj Saul tražio vješticu od Endora da

pozove mrtvog proroka Samuela kako bi mu pomogao da porazi Filistejsku vojsku. Vještica je razbjesnila Samuela kada je prorekla smrt Saula i njegovih sinova. Sljedećeg dana, prema Bibliji, Savlovi sinovi poginuli su u bitci, a Saul je počinio samoubojstvo. Ostali starozavjetni stihovi osuđuju vještice, poput često citiranog Izlaska 22:18, koji kaže: *Nećete trpjeti vješticu da živi.* (Watch, 2019: 23).

2.2. Malleus maleficarum

Iako određeni zapisi o vješticama datiraju iz dalekog 13. stoljeća, razdoblje velikih progona počinje sredinom 15. stoljeća. Tada je crkvena inkvizicija¹ i sudstvo prihvatilo složeni pojam *zločina čarobnjaštva* koji je predstavljao mjerodastvo za crkvene i svjetovne vlasti u čitavom razdoblju velikih progona vještica u Europi. Progon koji je bio zasnovan na novom pojmu zločina čarobnjaštva, postepeno se širio prema svim zemljama zapadne kulture, uključivši i našu domovinu. (Bayer, 1982: 129-130.)

Do tada crkvena je inkvizicija smatrala čaranje odstupanjem od vjere, ponor u koji su ljudi upadali pojedinačno ili u manjim skupinama. Glavni motiv bila je čarobnjakova želja da nadmaši prirodne ljudske moći. Da bi se to postiglo, bio je potreban ugovor s đavlom po kojem se čarobnjak odriče Boga, a za uzvrat davao mu poklanja čarobnu moć. Sama djela koja su stavljana na teret okrivljenika manje su zanimale inkviziciju zato što je ona stvari gledala samo i isključivo sa religioznog stajališta. S druge strane, svjetovna je vlast smatrala da je bit čaranja nanošenje štete. S vremenom, pod utjecajem crkve, i svjetovna je vlast počela uvažavati određene crkvene predodžbe, no nikako im nije padalo na pamet da nekoga osude zbog spolnog odnosa sa demonom ili posjećivanja sabata² kao što je to radila crkvena inkvizicija. (Bayer, 1982: 131.)

Sredinom 15. stoljeća dolazi do promjena. Prva promjena tiče se prakse crkvene inkvizicije koja pojam čarobnjaštva utvrđuje kao sastavljen pojam na religioznoj bazi koja sadrži točne elemente. Drugom promjenom nestaju podvojenosti u shvaćanju čarobnjaštva između crkvene i državne vlasti. Državna vlast u potpunosti prihvaća novi složeni pojam čarobnjaštva stvoren u praksi crkvene inkvizicije. (Bayer, 1982: 132.)

¹ Istražni i kazneni sud koji je djelovao u katoličkim zemljama

² Ceremonija okupljanja na kojoj čarobnjaci sklapaju ugovor s đavlom, s njim spolno opće, dobivaju upute za izvršenje svojih čarolija (Bayer, 1982: 161)

Objava djela *Malleus maleficarum* (1487.) koje su napisala dvojica uglednih njemačkih dominikanaca, profesora teologije, inkvizitora, Henrik Institoris i Jakob Sprenger, potakla je još još veći val progona vještica. Knjiga, poznata kao *Malj za vještice*, stoji na novom, složenom pojmu čarobnjaštva, ali donosi i nekoliko novih mišljenja. U vrijeme kada nastaje spomenuto djelo, postojalo je već nekoliko djela o zločinu čarobnjaštva. Ta djela stavljaju u središte pojma čarobnjaštva već ranije spomenuti čarobnjački sabat na kojem čarobnjaci sklapaju ugovor s đavlom. Institoris i Sprenger ne poriču postojanje sabata, no oni ne smatraju da je u njemu težište čarobnjaštva kao što to ističu ranije objavljena djela. Smatraju da se ugovor sa đavlom ne sklapa samo javno, već se može sklopiti i privatno. Nadalje, prema njihovim uvjerenjima, čarobnjake bi u prvom redu trebao progoniti svjetovni sud, a ne inkvizicija. Inkvizicija je dužna progoniti čarobnjake tek onda kada se svjetovna vlast pokaže nemarnom. Navode kako bi se progon trebao prepustiti svjetovnoj vlasti zato što ona uvijek može osuditi na smrt, dok je inkvizicija pokajničkog čarobnjaka mogla osuditi na životnu tamnicu uz kruh i vodu. Dakle, svojim su djelom predlagali masovna ubojstva bez mogućnosti spasa. Još jedna u nizu novosti koje je djelo sadržavalo je da se zločinu čaranja odaju žene, a ne muškarci. Pridaju veliki značaj spolnom odnosu s demonom kome su, prema autorima, sklonije žene nego muškarci. Ističu kako su žene pune seksualne požude koja ih tjera na spolni odnos sa demonom. Naročito ističu žene koje su vodile ljubav s muškarcima koji su se oženili drugima, pa u želji da im se osvete, potpisuju ugovor s đavlom. Kako takvih žena ima mnogo, logično je da ima i mnogo vještica. Prema mišljenju ovih teologa, to je jedan od glavnih uzroka zašto se ovom činu više prepuštaju žene. Kao što je i istaknuto u naslovu djela, pretežito govore o vješticama, a ne o čarobnjacima uopće. Zanimljivo je to da ističu kako ne preziru ženski rod, no iz svega navedenog proizlazi da je upravo suprotno. (Bayer, 1982: 161-166.)

Malleus maleficarum sastojao se od tri dijela. Prvi sadrži tri bitna elementa čarobnjaštva³, drugi sadrži izlaganje o različitim vrstama začaranosti, te kako ih se može odstraniti, dok treći sadrži upute za duhovne i svjetovne sudove o tome kako treba voditi postupak protiv žena optuženih za vještičarenje. (Bayer, 1982: 373)

Spomenuto djelo pripada među najopskurnija i najmračnija djela svjetske literature. U pravilu, rijetko je koje djelo imalo takav poguban utjecaj. Potrudili su se da dokažu realnost svih

³ Demon, čarobnjak i božje dopuštenje (Bayer: 1982: 373)

elemenata tadašnje predodžbe o vješticama, posebno onih o njihovu pretvaranju u životinje. Sve one koji ne vjeruju u realnost čarobnjaštva proglašavali bi hereticima⁴. (Bayer, 1982: 166)

O Načinu kako treba optuženu osobu osuditi na mučenje i kako je prvi dan treba na mukama ispitivati. Da li joj se može obećati da će ostati na životu?

Što će sudac zatim učiniti? Posao mu se sastoji u tome da izrekne slijedeću presudu: Mi, sudac i prisjednici, uzevši u obzir i ocijenivši rezultate procesa što ga vodimo protiv tebe, ustanovili smo nakon pomnog ispitivanja da si ti u svojim iskazima nestalan, jer naime kažeš da si izrekao te prijetnje, ali ne u namjeri koja ti se spotičava. A ipak uza sve to postoje različiti osnovi sumnje da te podvrgnemo ispitivanju na mukama...

...Stvar je nadalje u tome da sudac i sada još nije spreman na ispitivanje na mukama, nego prijavljenoga zadržava u zatvoru. On tada poziva prijatelje prijavljenoga i predočuje im da će prijavljeni izbjeći kazni, te možda neće biti izručen smrti, ako prizna istinu. Opominje ih neka prijavljenoga nagovore na to...

...A način na koji se to počinje jest ovaj: Krvnik i njegovi pomoćnici neka se pripreme za ispitivanje na mukama, a zatim neka okrivljenika svuku. Ako je to žena, neka je, prije nego što bude dovedena u zatvor, druge žene dobroga glasa svuku da bi se otkrilo nije li možda u odjeći ušivena kakva čarolija, koju one često prema uputama demona priređuju iz udova nekrštene djece. Dok se sprave postavljaju, neka sudac sam ili pomoću drugih dobrih ljudi i revnih vjernika potiče onoga koji treba da bude ispitan na mukama da otvoreno prizna istinu. Ako on neće da prizna, sudac ga izručuje krvniku i njegovim pomoćnicima da ga privežu na užu ili da osjeti druge sprav. Kod toga neka krvnik i njegovi pomoćnici odmah poslušaju, ali ne veselo nego preplašeno. Zatim ga na molbu nekih treba opet osloboditi, povući u stranu i pokušati ponovo potaknuti da prizna, kod čega ga treba poučiti da neće biti predan smrti.

... Ako onaj koji je ispitan na mukama na umjereni način nije htio priznati istinu, posao se dalje sastoji u tome da se pred okrivljenika postave druge vrste mučila, pa mu se kaže da će ih morati izdržati, ako ne prizna istinu⁵. (Bayer: 1982: 399- 400.)

Malleus Maleficarum čarobnjaštvo je označio herezom i brzo je postao autoritet za protestante i katolike koji su pokušali pronaći vještice koje žive među njima. Za više od sto godina knjiga je prodala više primjeraka od bilo koje druge knjige u Europi, osim Biblije. (Watch, 2019: 25).

⁴ Osoba koja odstupa od osnovnih vjerskih istina, tj. osnovnih pravila (Bayer, 1982: 374)

⁵ Ulomci iz trećega dijela *Malja za vještice*

Između 1500. i 1660. u Europi je pogubljeno do 80 000 osumnjičenih vještica. Oko osamdeset posto žrtava činile su žene za koje se vjerovalo da su ispunjene požudom prema vragu. Njemačka je imala najveću stopu pogubljenja čarobnjaštva, dok Irska najnižu. (Watch, 2019: 25).

2.3. Definicija vještice tijekom povijesti

Vještica postaje žena koja je u djevojačkoj dobi bila mora⁶, žena rođena u posteljici, ona koja je iz nekog razloga sklopila sporazum sa vragom ili, analogno, vilama, dijete koje je začeto od Adama i Eve, a bilo je zatajeno pred Bogom (Baschwitz, 1966: 22).

Vještica ima zastrašujući izgled, na primjer, veliki savijeni nos, namrštene obrve, ispupčena brada, ispupčene oči. Danju živi kao obični ljudi, a noću se maže s posebnom, tzv. vještičjom masti i na metli ili pretvorena u životinju (leptiri, orlovi itd.) leti na sastanak s ostalim vješticama koji se redovito održava na posebnim mjestima: raskrižjima, pod krošnjama orašastih plodova, na deponiji. Izvješćuje o svojim zločinima i dogovara slične događaje, uglavnom uricanje ljudi, životinja i usjeva. Vješticu je moguće prepoznati, a njezinu zloću moguće je otkloniti na misi na Badnjak, koristeći apotropeje poput križa, bršljana, češnjaka itd. Vještica se boji Boga, pa čak i njegova komemoracija može poništiti njena djela. Slično joj je dana i mogućnost pokajanja i obraćenja putem ispovijedi, pokore i molitve, i na taj način povratak u normalan život (Levack, 1987: 20).

Histerija i psihičke smetnje smatrali su se znakom prožimanja demona, a inkubi i sukobi izazivali su erotske snove. Stare, mudre žene, koje su obično bile primalje ili one koje su liječile biljem, a koje se prethodno tražilo za pomoć ili savjet, proglašene su vješticama. Strah se širio po Europi. Stav Crkve o čarobnjaštvu odavno je negativan. Zbog nedostatka obrazovanja u ruralnim područjima, bilo je lako uvjeriti stanovništvo da vještice postoje i da je seoska starica imala moć izazivanja prirodnih katastrofa, izazivanja bolesti itd. Vjerovalo se da su oni koji vjeruju u čarobnjaštvo i njezine učinke izgubili vjeru i stoga su smatrani hereticima. (Levack, 1987: 21)

⁶ Mlada djevojka koja pokazuje natprirodne moći nakon neuzvraćene ljubavi (Šešo: 2011: 116)

2.4. Hrvatske vještice

U Hrvatskoj od davnina, plemenskih vremena i prvih napisanih zakona postoje odredbe za kažnjavanje zle magije, one koja šteti ljudima. U Zagrebu je vještica osuđena već u 14. stoljeću, a broj spaljenih žena i muškaraca naglo raste nakon naizgled povijesno bezopasne odluke Sinoda Pokrajinske crkve, u Trnavi 1. kolovoza 1611., da naloži propovijedanje protiv čarobnjaštva. Tu je i zapis zakona o članu, zabilježen između 1609. i 1625. godine, u kojem se navodi sljedeće: „*Osim toga, propisano je da su vještice, čarobnjaci i otrovnici, gdje je Bog živio i bio pronađen u ovom kraljevstvu, stanovnici od ovih mjesta mogu slobodno zarobiti i donijeti svoje posjedovanje zemlje, koje, pod prijetnjom da će izgubiti svoja prava na mačeve, moraju zaslužiti svoju kaznu*“ (Baschwitz, 1966: 19).

Za pokretanje parnice dovoljno je bilo mišljenje, odnosno optužba susjeda ili stanovnika mjesta. Alternativno, osoba bi mogla biti optužena da je sudionik u čarobnjaštvima ako ga je netko tko je već optuživan za čarobnjaštvo spomenuo tijekom ispitivanja mučenja, što je bilo vrlo često jer su se drugi sudionici mučili i optuženi su morali reći imena dok su prolazili neizdržljive boli. (Baschwitz, 1966: 19)

Vođe svakog postupka i istrage najčešće su bili jedan gradski senator, gradski kapetan i gradski bilježnik. Proveli su istragu koja je prikupljala dokaze prije podizanja optužnice. Istraga je najčešće vođena mučenjem. Kao i u ostatku Europe, na samom početku ispitivanja prvo bi se proveli eksperimenti kako je zahtijevala tradicija. U ranom srednjem vijeku optuženi su mogli na početku biti oslobođeni kada bi prošli jednostavan eksperiment u vezi s božanskom intervencijom ili znakom. Kasnije su eksperimenti postali brutalniji i krući, tako da je oslobađajući rezultat bio gotovo nemoguć. Žrtvu bi svezali i obrijali na nulu i kolima prevezli na mjesto pogubljenja. Odrezali bi joj glavu i spalili je ili bi je odmah stavili živu na lomaču. Ponekad bi joj pokazali čin milosrđa nanošenjem drva da brže gori ili vezanjem vreće baruta oko vrata koja bi, kad bi plamen dospio do nje, eksplodirala i ubila je na mjestu. (Baschwitz, 1966: 21)

3. LOV NA VJEŠTICE: ZNAČENJE, PRAKSA I UZROCI

Oснаživanje žena proizlazi iz moći, uključuje i osposobljavanje žena da budu ekonomski neovisne, samopouzdana i da imaju pozitivno poštovanje u društvu. Samopoštovanje je od vitalne važnosti za osnaživanje žena u bilo kojem društvu. S jedne strane, osnaživanje i snažne žene su tema dana, dok s druge strane, prakse poput lova na vještice vrlo su česte u našem društvu (Baschwitz, 1966: 25).

Lov na vještice, provođenje zakona i kažnjavanje počinitelja postaje izazov u postojećem zakonskom okviru. U većini slučajeva događa se markiranje vještica, gdje seljani žene nazivaju vješticom i prisiljavaju je da napusti selo i živi na izoliranom mjestu izvan sela. (Baschwitz, 1966: 26)

Progoni predstavljaju katastrofu koja uključuje nasilje uglavnom usmjereno prema ženama, iako postoje mnogi slučajevi egzekucije čitavih obitelji, uključujući muške članove i djecu. Opsežna definicija lova na vještice sasvim je nemoguća, jer ovaj zločin ima različite dimenzije. Oxfordski rječnik za napredne učenike definira *vještice* kao žene za koje se smatra da imaju zle magične moći, posebno da rade zle stvari i koriste magijske sile, a pojam *lov na vještice* definira kao pokušaj pronalaska i kažnjavanja osoba za koje se smatra da su u neprihvatljive ili opasne. (Oxfordlearnersdictionaries.com, 2019)

Demonološki pojam sabata također je prisutan u tim vjerovanjima, a ljudi su često razgovarali o okupljanjima vještica na vrhu planine ili u šumi. Vjeruje se da je vještica osoba rođena u crnom ili crvenom kalemu (posteljici), a kad odraste dobiva zle nadnaravno moći, koje ona koristi da povrijedi ljude. Obično je opisuju kao staru, ružna, slijepu (ima čudne oči) i neprivlačnu ženu iz zajednice. (Bailey, 2006: 860)

Svi znaju da je takva osoba (potencijalna) vještica i ona se obično naziva tako među seljanima, ali javno nije optužena za čarobnjaštvo do nekog incidenta ili do nekog nepoželjnog trenutka. Nakon optužbi vještica obično biva pretučena od strane oštećene osobe ili ljudi pozivaju svećenika da se slomi čarolija i nagovori vještica da uzme sakrament ispovijedi. Jednako tako nakon incidenta optuženi se stigmatizira i sankcionira marginalizacijom⁷. (Bailey, 2006: 861)

Kao što se može vidjeti, osoba koju bi zajednica nazvala vješticom je stereotipna kao stara, ružna i vizualno neprivlačna žena, tj. njihov izgled odstupa od općeprihvaćenih normi.

⁷ Postavljanje na određen društveni položaj

Međutim, osim starih i ružnih žena, mlada žena se također može nazvati vješticom (već ranije spomenuta mora) zbog njezinog neobičnog izgleda: *Mòra je mlađa ženska osoba koja iz ljubomore muči muškarca. Mòre su uvijek bile povezane s neobičnim izgledom mlađe žene, osobito s dugim trepavicama.* (Šešo, 2011: 114)

Mòra ima slične sposobnosti kao vještica, ali glavna je razlika da je mòra opisana kao mlada (lijepa) žena koja postaje vještica nakon braka. Najviše je vide kao crnu mačku koja svoju žrtvu privlači na grudi i guši ga tijekom noći dok spavaju (Bailey, 2006: 861).

Navedeni primjeri pokazuju da govorimo o osobi čiji izgled odstupa od uobičajenih normi. Baš kao one što izgledaju ružno i neuredno, tako se i one previše lijepe, zgodne žene koje se odijevaju atraktivno i koje izlaze noću definiraju kao različite osobe. Stoga je svaka žena drugačija u izgledu podložna reputaciji vještice (ili mòre). (Mencej 2006: 115)

Iako je izgled koji odstupa od uobičajenih normi jedan od početnih elemenata za nazivanje nekoga vješticom ili morom, još su bili potrebni neki drugi znaci koji bi tračeve i glasine pretvorili u navode. Osim fizičkog izgleda, značajan pokazatelj za optuživanje nekoga da je vještica ili mòra je lik osobe, društveni ugled i bračni status: *Vještice su žene čija djeca umiru na njima. Neke su izgubile do četvero djece. Spaljuju lovorov i maslinov list kako bi mogli prekinuti trudnoću. A ta bludnica koja abortira je vještica. Vještica je bludnica koja nema mjesto u blizini Boga pa je vrag uzima je na svoju stranu. Dobila je ono što je zaslužila i tako to mora biti. Vještica je djevojčica, a kad se uda za to postane demon, a još je gore ako je ona udovica.* (Šešo, 2011: 114)

Prema literaturi, udovice su uvijek bile opisivane kao nešto loše. Ljudi su ih krivili za sve loše što bi snašlo njih ili nekog njima bližnjeg. (Šešo, 2011: 114)

Pored odbojne starosti, ružnoće, plamenog izgleda, neprihvatljivog slobodnog ponašanja, susjedi bi se mogli lako optužiti za čarobnjaštva, naročito ako se optuživač svađa sa svojim susjedom. (Kennedy 1967: 217)

Termin *vještice* ljudi su pripisivali ženama za koje su smatrali da su bludnice, ženama koje su pobacile i koje nisu u braku ili pak ženama koje su spolno općile s više partnera, a niti jedan od njih nije ih želio oženiti. Pored ovih, udovice su imale lošu reputaciju i uvijek su služile kao žrtveni lopovi. Bračni status i seksualno ponašanje još je naglašenije u slučajevima mora jer, kao što se vjeruje, mòre su mlade djevojke iz zajednice koje pokazuju njihove zlonamjerne, natprirodne moći nakon epizode neuzvrćene ljubavi ili ljubomore. *Mòra je*

djevojka koja živi u selu ili negdje u blizini. Kada se njezin dečko ne želi oženiti, uznemirava ga. The mòra guši mladića ako se ne želi oženiti njom ili njezinom kćeri. (Šešo, 2011: 116)

Stanovnici Dalmatinske zagore vjerojatno će nazvati morama one djevojke koje su bile pomalo naprednije od svog vremena ili koje su agresivno nagovarale dječake da se vjenčaju s njima ili da se uključe u seksualne odnose. Vrijedi spomenuti da je u patrijarhalnoj regiji i predbračni i izvanbračni seksualni odnosi u zaleđu Dalmatinske zagore kao seksualne aktivnosti udovice nisu dobrodošle. Postojali su ljudi koji su se bavili takvim aktivnostima slijedom čega su bili predmet glasina i tračeva, sumnjivi i povezani s čarobnjaštvom (Šešo, 2011: 20).

Kako danas djeluju optužbe u Dalmatinskoj zagori objašnjeno je pričom koju nam Šešo donosi u svom djelu. Djed desetogodišnjeg dječaka koji je ispred njegove kuće smrtno stradao u automobilskoj nesreći odbio je vjerovati da je smrt njegova unuka bila samo splet okolnosti. Bio je uvjeren da je njegova stara svađa sa susjedom bila uzrok zbog kojeg je došlo do nesreće. Susjeda sa kojom se posvađao smatrana je potencijalnom vješticom, a nakon ovog događaja svi su bili uvjereni da su optužbe istinite. Javno je optužena pred lokalnim svećenikom koji je zaključio da se vjerojatno ne radi o vještici. Zanimljivo je to da je spomenuti svećenik ipak odlučio blagosloviti kuću odmah nakon incidenta kako bi prekinuo čaroliju. U priči nije otkriveno što se dogodilo optuženoj susjedi, ali Šešo navodi, da prema izjavama nekih drugih ljudi možemo zaključiti da je svakako izbjegavana u javnosti, a možda čak i pretučena. (Šešo, 2011: 22).

Objašnjenje opisanog slučaja može se naći u djelu Pamele Stewart's i Andrew Strathern's *Witchcrafta, Čarobnjaštvo, glasine i tračevi*, gdje su istakli da unatoč spomenutim stereotipnim značajkama ovo ne znači da će susjedi ili zajednica javno optužiti takve osobe za čarobnjaštvo. Osoba će ostati subjekt glasina i tračeva sve do trenutka kada neki sukobljeni, dramatični i neobjašnjiv događaj u zajednici rezultira izravnim optužbama čarobnjaštva. (Šešo, 2011: 22)

Drugim riječima, u Dalmatinskoj zagori razlozi za javno optuživanje osobe za čarobnjaštvo su najčešće neshvatljive teške tjelesne ozljede, dječje bolesti i bolesti domaćih životinja, iznenadna smrt ili loša žetva. Osoba može biti optužena za čarobnjaštvo kao rezultat životnih razočaranja, poput gubitka novca, neuzvraćene ljubavi ili pak smanjenja seksualne moći. Čak i kad se takve situacije mogu medicinski objasniti, vjeruje se da bolest ili ozljede nanose vještice iz sela, obično nakon nedavnog sastanka između potencijalne vještice i oštećene

strane. Stoga nakon takvog događaja ljudi, među gore spomenutim kategorijama, počinju tražiti krivca, vješticu, tražeći zadovoljstvo za svoje osobne nesreće (Šešo, 2011: 23).

Prema nekim folkloristima, velik nos, lažni zubi, grba na nečijim leđima, neurednosti i ostali stereotipni atributi vještica zapravo odgovaraju njezinom unutarnjem karakteru. Vještice, utjelovljenje zla, imaju vanjske attribute koji su jednaki unutarnjim, omogućujući ljudima da ih prepoznaju zbog njihove ružne vanjštine. (Gerlach 1999: 965; Mencej 2006: 113)

Prema nekima slavenskim vjerovanjima, svaka anomalija i razlika tumače se kao rezultat nadnaravnog, ili čak kao replika natprirodnog. (Tolstaja 1998: 224)

Posljedično, zašto su stari i ružni ljudi često optuživani za čarobnjaštvo može se objasniti kroz leće ovih Slavena i njihovih vjerovanja. Međutim, folkloristica Inge Schöck se ne slaže s tim da optužbe čarobnjaštva treba povezati s vjerovanjem koje otkrivaju fizičke anomalije kao prisutnost nadnaravnog u osobi. Tvrdi da optužbe starih i ružnih žene za razna čarobnjaštva su prvenstveno povezane s njihovim socijalnim položajem i ugledom. Pri tome, ona naglašava da ne postoje primjeri za to kod policajaca, duhovnih vođa ili učitelja koji su optuženi za čarobnjaštvo. Mogu se naći samo primjeri običnih seljačkih žena i djevojčica koje se optužuju da su vještice (Schöck 1978: 122–125; Mencej 2006: 113).

Uz to, stare, ružne i neuredne žene koje su često same i nemoćne, te udovice i žene sumnjivog morala često se optužuju za vraćanje. Sve ove kategorije, osim što pripadaju slabijem spolu, obično nose zajednički nazivnik nižeg društvenog statusa. Optužene žene obično nemaju podršku moćnih muškaraca koji bi ih mogli eventualno braniti ili nekoga tko bi stekao njihov status u zajednici. Ti su obrasci optužbi za čarobnjaštvo već zabilježeni godine 1937. kada je antropolog Evans-Pritchard istraživao Azande iz južnog Sudana (Schöck 1978: 122–125; Mencej 2006: 113)

4. PROGON VJEŠTICA U HRVATSKOJ

Kod Hrvata i Slovenaca u 14. stoljeću počinju se širiti crkveni nazori o vješticama. Osumnjičene žene mogle su se opravdavati pomoću određenog broja svjedoka koji su mogli svjedočiti u njihovu korist. Nakon bule Inocenta VIII. i *Malja za vještice*, Hrvatska se zarazuje strahom od vještica, a time se šire i nehumani zločini nad mnogobrojnim nedužnim ženama. Hrvatska se u početku koristila rigoroznim njemačkim zakonima u parnicama protiv vještica zato što je Hrvatski sabor tek 1609. i 1611. izdao prve zakonske odredbe protiv vještica koji nisu sadržavali propise o postupku. Već spomenuta kobna knjiga koja je nastala 1487. godine (*Malj za vještice*) sadržavala je sva moguća i nemoguća djela koje su vještice radile, stavljajući naglasak na ljubavni odnos između vještice i vraga. Sve najbesmislenije priče koje su nastale u zadnjih tristo godina sakupljene se u toj knjizi. Knjiga spominje samo žene kao vještice, a ne muškarce čarobnjake. Sva oštrina bila je okrenuta prema ženama. Autori knjige, Sprenger i Institoris ističu kako je krivovjerje ne vjerovati u postojanje vještica. Knjiga sadrži točne upute o sudskom postupku. Prema Malju inkvizitori trebaju odmah po dolasku u neko mjesto trebaju objaviti da postoji velika opasnost od vještica i najaviti početak oslobodilačkog pohoda. Bilo je dovoljno da se neka starica u vrijeme tuče nađe usred polja da bude proglašena vješticom. (Deduš, 1952: 50)

„Katolička je i istinita nauka, da ima čarobnjaka, koji uz saradnju vraga (sa njim su sklopili savez) izvršuju čarobnjačka djela...“ (Deduš, 1952:50)

Da se čarobnjaštvu predaje više žena nego muškaraca, tumače na ovaj način: *„Što je žena drugo, nego uništenje prijateljstva, neizbježiva kazen, nužno zlo, prirodna napast, poželjna nesreća, kućna opasnost, dražestan štetočinac, prirodno zlo prebojadisano lijepom bojom?...“* (Deduš, 1952: 52)

Progoni su bili najjači u 17. i 18. stoljeću. Vlastelinski sudovi su samo u godinu dana u župi Bela u Hrvatskom Zagorju smaknuli deset žena pod optužbom da su vještice. Isto tako u vrijeme kada je u Zagrebu vladala velika suša, nerodica i glad, mnogi neuki seljaci zagrebačke okolice poubijali su veliki broj žena pod optužbom da su one zaslužne za glad koja vlada među njima. (Deduš, 1952: 85)

Iako su mnogi spisi o parnicama protiv vještica već istraženi, zasigurno postoji još mnogo neistražene građe. Poznate su parnice protiv najmanje 260 vještica od kojih je vrlo malen broj muškaraca. Prilikom ispitivanja, odnosno mučenja, vještice su odale još 500 drugih osoba

koje se bave vještičarenjem. Naši određeni učenjaci, koji su istraživali progone vještica smatraju kako je stvarna brojka zapravo puno veća. Smatra se da je u Hrvatskoj bilo više od sedam tisuća žrtava zbog progona vještica. (Deduš, 1952: 85-86.)

Najokrutniji progoni odvijali su se na Griču dok su posao inkvizitora obavljali Ivan Khayl i Đuro Porta. Optužili su preko pedeset vještica, koje su bile prisiljene otkriti još i mnoge druge. Zbog neizmjernog mučenja događalo se da je jedna vještica odala još pedesetak drugih. Optuživane su da su pogazile vjeru Bogu, podale su se vragu te njemu služile. Za njihova mjesta u Zagrebu navodio se Klek, Zagrebačka gora, Okić, Donačka gora u Štajerskoj, dok su male sastanke održavale na trgu Republike kod bunara Manduševca, na Krvavom mostu, kod stepenica pred Kamenitim vratima, na Ksaveru, na Trgu Bratstva i Jedinstva, kod kapele sv. Duha, na Vrhovcu. One su bile razlog tuče, mraza, te raznim drugih nepogoda. Čaranjem su nanosile štetu ljudima i životinjama. Nanosile su im bolesti, glad, pa čak i smrt. Optuživane su da su ubijale svoju nekrštenu djecu, da su razlog raspada brakova, te za razne druge događaje. (Deduš, 1952: 86-88.)

Za pokretanje parnice protiv vještice nije trebalo mnogo. Bilo je dovoljno da susjed izjavi kako mu je susjeda vještica, ili općenito bilo koji drugi stanovnik mjesta. Prokurator⁸ bi sastavio optužnicu u kojoj su bili navedeni svi mogući zločini koje je okrivljena mogla počinuti kao vještica. Zapravo je žrtva već bila osuđena na smrt samom optužbom. Ako optužena vještica nije bila ugledna, stražari bi došli po nju i zatvorili je u tamnicu koja je bila puna štakora. Smiješno je da je jedna žena sudu prepričala kako je rukom uhvatila štakora u tamnici, na što je sud bio uvjeren kako je to vrag u liku štakora došao u pohode svojoj službenici. Cilj saslušanja je bio da optužena prizna sve zločine koji joj je stavljaju za vrat. Počeli su sa pitanjima da li se sa kime svađala i zbog čega. Suočavanje sa tužiteljima slijedi tek nakon toga. Ako bi optužena poricala navedene zločine, to je poricanje sudu bilo dokaz njene krivnje, te su zbog toga žene bile nerijetko osuđene na smrt. Prije nego što bi izvršili smrtnu kaznu, žrtvu bi odveli u posebnu mučionicu gdje bi joj prvo pokazivali sve sprave i načine na koje će izvesti mučenje. Cilj toga je bio da vještica zbog straha izda svoje prijateljice koje se kao i ona bave vještičarenjem. (Deduš, 1952: 88)

Kao primjer strašnog mučenja možemo navesti Jelu Ptičkovicu iz 1743. Čije je mučenje trajalo 15 sati, potom Marija Vugrinec koja je bila mučena čak 22 sata, gladna i žedna. U trenutku tih mučenja i u želji da muke prestanu, te žene priznavale su najveće besmislice.

⁸ Sudski zastupnik, punomoćnik

Lijepa vještice bile su izložene još većim mukama. One su nerijetko završile silovane. Gradski činovnici zlorabili su svoje položaje i teške položaje lijepih siromašnih djevojaka da zadovolje svoje strasti. Obećavali su im oslobođenje od mučenja, ali naravno da tu riječ nisu održali, nego bi još prisustvovali mučenjima i uživali dok su žene patile i umirale u bolovima. Krvnik bi prekinuo mučenje tek kada bi dobio od žrtve sva potrebna priznanja. Nakon prestanka mučenja žrtva je morala izjaviti da ostaje kod svojih priznanja koja bi joj potom pročitali. Ukoliko bi žrtva izjavila da je priznala samo da se riješi muka, stavljali bi je na nove dok nebi dobili dovoljno da bude osuđena na smrt. Nakon osude žrtvu bi odveli na stratište, a narod bi je gađao kamenjem i preklinjao. Svezali bi joj ruke, odrezali kosu, odsjekli glavu, pa onda spalili. Drugi način je bio da je živu privežu uz stup, oko nje naslože drva i zapale. Smrt na takav način bi se smatrala činom samilosti. Vrlo rijetko bi žrtva bila oslobođena, no nakon toga je njen život bio pakao. Takve žene su bile bogalji, slomljenih udova, nesposobne za rad, a i do kraja života osumnjičene da su ipak možda vještice. Cijeli život je postojala opasnost da se vrati na sud i da se stavi pred novo mučenje. (Deduš, 1952: 92-94.)

Postojali su određeni načini kako se puk mogao zaštititi od zlih posljedica čaranja. Jedan od primjera je žuč crnog psa poškropljena po podu i zidovima kuće kako bi spriječila vještice i demone da uđu u kuću, tj. da unesu čarolije. Vjerovalo se da jare djeluje toliko strašno na demone da oni jednostavno bježe. Za kuhanu i pečenu svraku stoji da je vraćala zdravlje, dok su pelin i kamilica stavljeni iznad kućnog praga onemogućavali ulazak vještice u kuću. Za neke se pak čarolije vjerovalo da nema povratka. Jedna od nepopravljivih čarolija je ona sastavljena od četiri zrna boba stavljena pod krevet, pokraj puta ili kraj vrata. Postoji mogućnost da se takav loš urok skine, no trebalo bi pronaći samu vradžbinu, zapis ili osobu koja je urok bacila. (Hruškovec, 1998: 47)

4.1. Od 1360. godine do 1611. - prvo razdoblje progona

Službena povijest progona sekularnih vještica u Zagrebu (Gradec i Kaptol) započinje najstarijim zapisom suđenja Alici i Margareti u Gradecu 1360. Obje su optužene za čaroliju i vraćanje, a u to vrijeme još uvijek imaju zakonsko pravo očistiti ljagu s vlastitog imena pomoću zakletve pet porotnika, odnosno svjedoka. Isto tako, u sljedećem slučaju Dragice traži se jedanaest porotnika da bi je oslobodili optužbe da je vradžbinama uništila brak zeta izvjesnog Maynarda i njegove supruge zato što je svojim vraćanjem ogadila jedno drugom. U

tim je presudama sud bio nešto blaži, jer se spominje da ako ih opet uhvati u zločinu magije, bit će spaljene. (Tkalčić, 1891: 84 -85.)

Još jedan slučaj datira iz godine 1379. kada je gradsko vijeće osudilo udovicu Petra Rubinova i njenu kćer da svaka od njih za osam dana dođe sa dvadeset pet svjedoka koji će potvrditi da se nisu bavile vraćanjem. Kako nisu uspjele naći toliko svjedoka, pozvale su se na viši sud. (Tkalčić, 1891: 85)

... Isto tako imadu udova pokojnoga Petra, sina Rubinova, udova Peterkonova i žena Ivanova, kći spomenutog Peterkona, osmog dana, svaka od njih s po dvadeset i pet osoba, položiti prisegu na to da one nijesu vršile nikakvih čarobnjaštava ni same, ni po kome drugome. Ako, uostalom, budu zbog sličnog čega otkrivene u pisanoj kakvoj prijavi pred sucem, prisežnicima i općinom, i to se uzmogne uspješnim svjedočanstvom dokazati, smjesta će biti po gradskom pravu kažnjene... (Hruškovec, 1998: 18)

Pretpostavlja se da su bile oslobođene iako se to nigdje izričito ne navodi. Ali na taj su se način mogli braniti samo jednom, ako su prvi put optuženi za zločin. Sustav obrane porote stari je slavenski način dokazivanja, koji je postojao sve do početka 17. stoljeća. (Bayer, 1953: 223)

Rani srednji vijek karakterizira blag način suđenja prema kojem je pravo dokazivao tuženi, a ne tužitelj. Ako nije ulovljen na djelu i ako nije priznao zločin, optuženi se mogao braniti prisegom pred poštenim ljudima koji su bili spremni prisegnuti za njega i njegovu nevinost. Takvi čestiti ljudi su se onda nazivali *rotnici* koji bi pod prisegom dokazivali da u tuženog imaju puno povjerenje. Kako je ranije spomenuto, takav se način održao do početka 17. stoljeća kada ga zamjenjuje istraga pod torturom. Takav sudbeni običaj predstavljao je kočnicu koja nije dopuštala da progoni vještica poprime goleme razmjere u Hrvatskoj, iako su Europom već naveliko palili optužene na lomači. (Hruškovec, 1998: 19)

Od početka 15. stoljeća već postoje određeni zapisi o paljenju osuđenika. Zbog čarobnog razbijanja bračnog bogatstva njegova brata, Ursula, 6. rujna 1496. spaljena je kći postolara Luke. Tada su (u siječnju 1585.) u Varaždinskim Toplicama provedena tri postupka sa svim klasičnim elementima optužbe: proizvodnja vještičje masti, let na metli, uroci. Bitno je spomenuti da je postupak bio zanimljiv jer se pretpostavljalo da je tužitelj Milan Škof bio pijan i opijen radnjama spomenutih vještica. To su bile Kata Kavničan, Dora Golub i Besenic Urša. Sve tri su spaljene. Posljednji zapis prije 1622. isti je kao iz 1585. godine iz

Varaždinskih Toplica, kada je Jela Sušić optužena da je predviđala smrt jednog djeteta, ali ona je ili puštena ili protjerana iz mjesta (Bayer, 1953: 223).

4.2. Od 1611. do 1758 - drugo razdoblje – razdoblje velikih progona

Nakon brojnih povijesnih okolnosti i događaja koji su uslijedili početkom 17. stoljeća, 1611. godina prekretnica je zbog načina i količine procesa u ovoj regiji (Bayer, 1953: 225).

Tako su već 1622. godine u Gradecu zabilježeni slučajevi četiri vještice, ali njihovi ishodi nisu bili poznati. Sljedećih godina broj se znatno povećava, a intrigantan je onaj protiv Cankovice Katarine iz Gradeca 1629. godine, optužene za izradu čarobnih napitaka za Anammariju, suprugu čuvenoga Petera Erdödyja. Optužena je da je htjela opčiniti grofa i njegovu ženu. U tu im je svrhu poslala ptičji kljun, jeskovu šibu, dva puhova jezika namazana ilovačom i nekakvu čarobnu vodu u staklenci. (Deduš, 1952: 94)

Nesumljivo je da je bila mučena, no s obzirom da podaci o njezinoj presudi nisu dostupni, nije sigurno, no najvjerojatnije je da je spaljena. (Bayer, 1953: 225)

U narednim godinama, optužbe su se proširile na uzimanje mlijeka od goveda. Žene su optuživane da su išle na raskršća, rukom kupile kosu sa trave i davale kravama da piju. Krave bi nakon toga svojim gospodarima prestale davati mlijeko. Potom su bile optuživane za liječenje ljudi korijenjem, opsjednutost vragom, čarobnjaštvo vatrom, prosipanje tuče na njive i slično. U sljedećim desetljećima većina se slučajeva odnosila na Gradec, a u manjoj mjeri i na Međimurje i Oroslavje. Prema Valvasoru, imamo zapis o seljačkom linču iz 1685. godine, kada je izgorjelo četrnaest žena zbog izazivanja sramote i prirodnih katastrofa u okolici Zagreba, te jedan mlinar za sjedenje na jajima (Bayer, 1953: 225).

Četiri godine kasnije zabilježen je još jedan seljački linč u Križevcima, koji je završio spaljivanjem pet žena. Tada je u posljednjem desetljeću 17. stoljeća u Ozlju, Žumberku i Klenovniku bilo nekoliko procesa, a svi u okončani spaljivanjem optuženih. Tada je, na samom kraju stoljeća, 1698. godine u Gradecu započelo razdoblje velikih progona, koje su u narednih sedam godina izveli gradski istražitelji luke, Đuro, zamjenik javnog bilježnika i Ivan Khayll, gradski kapetan i izaslanik grada Gradeca. Obavljali su svako pretkazno ispitivanje i izmišljali najfantastičnija priznanja svojim metodama ispitivanja i mučenja. Ukupno su istražili četrdeset slučajeva od kojih niti jedan nije okončan oslobođenjem. Sve su presude

bile spaljivanje na lomači ili o njima nije poznat ishod, no najvjerojatnije je da su i one okončane lomačom (Bayer, 1953: 230).

Zatim se tijekom sljedeća dva desetljeća procesi uveliko odvijaju u gradu Varaždinu i Varaždinskoj županiji, ali i u Zagrebačkoj županiji, Kerestincu. Jedan od većih procesa koji je uslijedio bio je onaj Margarete Kuljanki iz Gradeca, koja je tijekom strašnog mučenja izdala još 32 imena, koja su također procesuirana u poznatom turopoljskom procesu, gdje je 28 završilo spaljivanjem, a oslobađajuća su bila samo dva slučaja. Sama Margareta je spaljena (Bayer, 1953: 232).

1740. i 1741. godine osuđeno je trinaest žena s područja Križevaca, od kojih je njih 11 spaljeno. Osobitost ovih slučajeva je da su dvije od njih imale maloljetne kćeri, u dobi od pet i sedam godina, kojima su prerezane vene jer su ih smatrali vješticama kao i njihove majke (Bayer, 1953: 232).

Godine 1741. pokrenuta su četiri slučaja u jednom suđenju u Samoboru, gdje su također pronađene vještice i vražji pečati. Sljedeća, 1742. godina, ostala je upamćena po jednom velikom procesu, onom u župi Belski, gdje je jedanaest žena odrubio glavu i spalilo ih lokalni vlastelin i varaždinski sudac zbog suše, te zbog tuče koja je uništila okolna polja. Zanimljivo je da za njih postoje i podatci o tome koliko su imale godina, a to je raspon od 20 do 70 godina. (Bayer, 1953: 232)

U sljedećim godinama u Gradecu i Kaptolu ponovno ima mnogo slučajeva, a jedan od zanimljivijih je onaj protiv Bare Cindekoviće iz 1743. godine, što je dobar primjer optužbe za konkurenciju u poslovanju. Bara je optužena da je čarolijom postigla veći uspjeh u prodaji svojih proizvoda od svojih konkurenata. Međutim, Barina sudbina ostala je nezabilježena (Bayer, 1953: 232).

Godine 1747. pokrenuto je suđenje u trajanju od gotovo jedne godine (od 17. ožujka 1747. do 3. siječnja 1748.) protiv sedam optuženih žena: Uvašić Drapuška Marije, Vukšić Rakoczi Katarine, Jugović Uršule, Tucman Helene, Skovranke Dore i Matković Magde na razini zagrebačke županije. Jedna od njih, Rakoczi Vukšić Katarina puštena je na slobodu, Barbara Perušić umrla je u zatvoru, a sve ostale su spaljene (Bayer, 1953: 235).

Jedno od posljednjih velikih suđenja je ono protiv četvorice optuženih: Vugrinec Marijana, Marija Fućkan, Marija Brukec i Magda Brcković, koje je provedeno između kolovoza 1751. i svibnja 1752. Taj je postupak vrlo temeljito dokumentiran i o njemu se može naći mnogo

podataka. Sve optuženice odgovarale su za sklapanje ugovora s vragom, sudili su ih na županijskoj razini aristokratski zagrebački suci i sve su spaljene na lomači. Nakon ovog slučaja postoje još samo dva, jedan protiv Doroteje Blašić iz 1751. i jedan iz 1756. godine protiv nepoznate žene iz Stubice, a poznato je da su obje također spaljene na lomači. (Bayer, 1953: 236)

Na samom kraju, kao 252. slučaj, posljednji o kojemu postoji ikakav trag na ovom području, je onaj poznati presedan, protiv Magdalene Logomer Herucine iz kolovoza 1758. godine, koji se održao u Križevcima, pod optužbom da je liječila ljude biljem, prenosila bolest i pretvarala se u muhu. Unatoč zabrani koju je 1756. dala carica, proces protiv Herucine vođen je po svim starim pravilima. Međutim, ona je imala branitelja koje je utvrdio da se sud protivi naredbi Marije Terezije. Sud takve argumente nije uzimao u obzir i ona je bila podvrgnuta torturi koju je neko vrijeme izdržala. Nakon nekog vremena više nije mogla podnijeti veliku bol te je priznala da je spavala s vragom, te da ju je on zapečatio. Osuđena je na smrt, a križevačko je sudište poslalo sve spise carici koja je trebala potvrditi presudu i dopustiti spaljivanje. (Hruškovec, 1998: 157-158.)

Međutim, primivši spise carica je naredila grofu Franji Nadasdyju, koji je tada bio ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, da dovede Herucinu u Beč. U tom pismu koje je uputila grofu 9. lipnja 1758. Marija Terezija donosi jednu od najznačajnijih odluka kojima će procesi protiv vještica u Hrvatskoj biti svedeni na najmanju moguću mjeru, no o tome ću pisati više u nastavku rada. (Hruškovec, 1998: 159)

U nekim drugim našim pokrajinama kao što je Dalmacija koja je bila pod mletačkom vlašću, nije bilo toliko sudskih progona, već su neuke mase same ubijale žene optužene da su vještice. Na takav način žene su smaknute i u Bosni, a i u Srbiji. Jedino dubrovačka republika nije imala inkvizicije, pa slijedom toga nije bilo ni sudskih progona vještica. U Vojnoj krajini zapovijedali su njemački oficiri koji su imali vrlo rigorozne načine mučenja, tako da ni tamošnjim vješticama nije bilo ništa bolje i lakše nego u ostalim dijelovima naše domovine. (Deduš, 1952: 95-96.)

5. PRAVNI AKTI KOJI SU REGULIRALI PROGONE VJEŠTICA U HRVATSKOJ

5.1. Pismo grofa Hermana Celjskog, bana Slavonije županu i plemićkim sucima Zagrebačke županije kojima naređuje strog progon vještica. 24. rujna 1432. godine

Herman, grof Celjski i zagorski itd., ban kraljevine Slavonije. Vjernima našim županu i plemićkim sucima zagrebačke županije pozdrav i ljubav. Lično su mi se potužili mnogi plemići te županije, a naročito kruga Moravče, da su se u spomenutom okrugu Moravče razmnožile neke proklete žene čarobnice i trovateljice, pa se isti plemići boje da bi mogli dospjeti u opasnost i sablazan. Zbog toga smo zamoljeni od strane tih plemića da im se udostojimo u tome na zgodan način pomoći. Pa jer hoćemo da se iz svijeta živućih izbriše i korjenito istrijebi spomen sviju zločinaca i štetočina, naročito pak rečenih žena vračara i trovateljica, zato tražimo od vas poštovanih i ozbiljno vam preporučamo da morate posvuda i bilo na ma čijim imanjima tragati za spomenutim ženama, vračarama, naime i trovateljicama, te ih, nakon što o njima utvrdite pravu istinu, kažnjavati zaslužnim i uobičajenim kaznama i ništa drugo u spomenutim stvarima ne smijete raditi, nego prema onome što su zaslužile. Dano u našoj tvrđi Samoboru, četvrtoga dana neposredno pred praznik blaženoga Mihajla arhanđela godine gospodnje 1432. (Bayer, 1953: 29).

Ovo je pismo, međutim, lijep primjer gdje takve glasine ili crkveno potiskivanje narodne medicine mogu dovesti kad se takvo pitanje postavi banskoj instituciji. Grof Herman Celjski naređuje da se navedeni subjekti spomenutih radnji pronađu kako bi im se presudio prema onome što su zaslužili. I ta je presuda, koliko znamo, u velikoj većini slučajeva bila lomača, vješanje ili bilo što drugo, ali gotovo uvijek smrt u svakom slučaju.

5.2. Odluka provincijalne crkvene sinode, održane u Trnavi 1. kolovoza 1611. godine, o obaveznom propovijedanju protiv čarobnjaštva (cap. III, n. IV.)

Čaranja, vračanja, gatanja, proricanja i supersticiozna vidanja bolesti i rana tajnim riječima i znacima izvršenim u određeno vrijeme i na određenom mjestu, imaju se opetovano žigosati pred sabranim narodom. A ako se opazi da su neki upleteni u takva čarobnjaštva, na njih neka župnik hitno upozori biskupa. (Bayer, 1953: 29)

5.3. Zaključak hrvatskog sabora od 25. listopada 1611. godine kojim prihvaća sve odluke provincijalne crkvene sinode u Trnavi održane 1. kolovoza 1611. godine

Iz zakonskih članaka gospode staleža i redova kraljevina Hrvatske i Slavonije, zaključenih na njihovu saboru, koji je po sazivu presvijetloga gospodina grofa Tome Erdödyja od Monyorokereka i t. d., bana, održan u kraljevskom gradu na Gričkome Brdu dvadeset i petog (dana) mjeseca listopada godine 1611. i zaključeno: *Prečasni gospodin Petar Domitrović, izabrani biskup crkve zagrebačke, predložio je svečano staležima i redovima kraljevine zaključke najnovije sinode trnavske, koje su isti staleži i redovi, kao najpokorniji sinovi matere crkve, dobrohotno prihvatili. Pročitao Stjepan Patačić, zamjenik protonotara kraljevstva: Isti vlastoručno* (Bayer, 1953: 31).

5.4. Zakonski članak hrvatskog sabora o progonu vještica – između 1609. i 1625. godine

Propisano je da vještice, čarobnjaci i trovatelji, gdje god da žive i nađu se u ovom kraljevstvu, mogu i trebaju biti zarobljeni i privedeni svome posjedniku, koji ih, pod prijetnjom gubitka prava mača, moraju kazniti (Bayer, 1953: 70).

Tim člankom se određuje da stanovnici mjesta u kojem žene za koje se vjerovalo da su vještice i trovateljice žive, slobodno ih mogu hvatati i dovoditi njihovom zemljišnom gospodaru koji ih mora na neki način kazniti.

Ovaj pravni propis pokazuje da je čak dvije godine prije, a i nakon crkvene sinode u Trnavi već bilo uobičajeno progoniti vještice. Svi koji su imali pravo živjeti u naseljenom mjestu također su imali pravo tražiti i uhvatiti vještice te ih predati u posjed onome kojem je pripadala zemlja na kojoj su pronađeni. Imao je, naravno, *ius gladii* ili „pravo mača“, suditi i presuditi onima koji čine ili su činili zlo. Mač je, naravno, značio i smrtnu kaznu. U slučaju da posjednik nije iskoristio to pravo (što je stoga bila obveza) kad je mislio da bi to trebao učiniti, mogao bi ga izgubiti. U skladu s tim, možemo vrlo jasno vidjeti da kada je duhovni autoritet javno proglasio nekoga s propovjedaonice, svatko tko je već bio ispred crkve mogao dovesti gubavca i predati ga svome gospodaru na suđenje (Bayer, 1953: 73-80).

6. ŠEST OSNOVA I DVADESET PITANJA

Prije nego se nad žrtvom počinje provoditi tortura iznosi se šest osnovanih sumnji. Prva osnova je ako se na tijelu ili u kući okrivljene nađu stvari koje su značajne za vruga, druga je utvrđivanje da je osoba optužena za čarobnjaštvo predlagala drugima da će ih istome učiti, potom slijedi sumnja prema kojoj je žrtva nekome prijetila da će nekome nanijeti zlo. Četvrta točka je druženje s drugim čarobnjacima, po petoj točki se optužuju njene kretnje koje se tipične za osobu koja se bavi čarobnjaštvom. Zadnja osnova je ako se okrivljena ne nalazi u kući u kojoj su vrata zamandaljena⁹, što je očigledni znak da se ona nalazi na sastajalištu vještica i demona. (Hruškovec, 1998: 57)

Prilikom izvođenja torture ispitivači se mogu poslužiti sa dvadeset uobičajnih pitanja koja su se vrlo često postavljala na suđenjima.

1. Nema li ugovor s demonom?
2. U kojem obliku je taj ugovor sklopljen?
3. Kada je sklopljen?
4. Na koje vrijeme?
5. Je li sklopljen pismeno ili usmeno?
6. Na kojem mjestu?
7. S kojom namjerom i u kojoj prigodi?
8. Je li tko bio prisutan?
9. Gdje je ugovor ili kakav znak od njega ima?
10. Što ju je na to potaklo?
11. Je li vršila čarobnjačke čine?
12. Na koji način ili kako? Ovdje treba dozvoliti, da najprije osoba sama govori i iznosi, ako na iznesene sumnje ništa ne izjavi tada je treba ispitati prema svim okolnostima.
13. Kojim je riječima ili djelima čarala? Ako okrivljena osoba navede, da je nešto zakopala i spremila, a da je ta stvar dovodi u vezu s čarobnjaštvom, treba to pronaći i iznijeti pred sud.
14. Koliko puta?
15. Na kojim mjestima?
16. Kada ili u koje vrijeme?

⁹ Zatvorena vrata koja se ne mogu otvoriti s jedne strane zato što su nečime zatvorena s druge strane

17. Prema kojoj osobi? (imena različitih osoba treba pomno napismeno zabilježiti, da se može istraživati.)
18. Kome je čarobnjaštvom naškodila, kako teško?
19. Može li pomoći osobi, kojoj je čarobnjaštvom nanijela zlo?
20. Od koga je naučila čarobnjačko umijeće? (Bayer, 1953: 32-40).

Nakon što je završeno ispitivanje i predan iskaz neka onaj kome pripada sudbena vlast, što je moguće prije, svagdje istražuje, ne bi li se našli znakovi ili zakopane odnosno tajne stvari, te je li doista čarobnjaštvom nanoseno zlo ili šteta ljudima i stoci. Ne može se, naime vjerovati samome iskazu, koga stvarnost ne potkrepljuje. Istraživanje hladnom vodom, kao nesigurna stvar, izvrgnuta mogućnosti prevare, ne smije se primijeniti. Neka se prije i poslije iskaza dobro pazi, je li čarobnjaštvo skopčano sa svim događajima, za koje se tvrdi da su se zbili. Isto tako, treba paziti postoji li izričit ugovor s demonom. Ili, je li bez izričitog ugovora, od nekog naučila i vršila čarobnjaštvo, zato da time drugima škodi? Ili, je li bez nanošenja štete, u svrhu zarade, ljudima gatala iz kristala, stakla, ogledala i sličnih predmeta? Ili, je li se samo služila supersticioznim blagoslivljanjima? Ili, je li znala ili mogla prenositi ljude na jarcu, plaštu ili lađama. Prema kakvoći svakog pojedinog kažnjivog djela treba odrediti i kaznu (Bayer, 1953: 213-220).

Važno pitanje koje se postavljalo gotovo u svakom procesu protiv vještica je pitanje vještije masti. Prilikom ispitivanja, tj. mučenja svaku su od njih pitali za mast, za koju se vjerovalo da im pomaže u letu. Vjerovalo se da u želji da polete na sastanak sa svješticama, te bi se žene mazale tom čarobnom mašću po truhu, preponama. U tom letu se događao i susret sa vragom. Veliki španjolski biskup i inkvizitor pripovijeda u svojoj knjizi *Storia del Emperador Carlos IV* kako se sam želio uvjeriti mogu li vještice zaista letjeti i na koji način to rade. Dao je obećanje jednoj ženi da će je osloboditi ako pred njim poleti. Žena je zatražila mast koja joj je oduzeta prilikom uhićenja, namazala se njome i popela na vrh crkve. Kako je ta mast bila pripravljena od halucinantnih trava čula je u svojoj glavi vruga te je skočila sa tornja. Naravno da žena nije poletjela, već je poginula padom na pločnik. (Hruškovec, 1998: 30-31.)

Mnoge žene su priznavale djelovanje i pripravak vještije masti nebi li okončale velike muke koje su prolazile prilikom tortura. Poznato je priznanje Jele Medović o tome kako se mast priprema.

„I veli, da je ljude u mast kuhala, i ljude na smetišću na križeputju jemlju i onak vu mladu nedelju... Priznala je također da ima prave takove coperne masti doma vu svoje ladice vu lončićku jednom...“ (Hruškovec, 1998: 33)

Uz Jelu Medovićevu i mnoge su druge žene priznavale bizarne stvari vezane uz vještičju mast. Pojedine su priznale da je rade od ljudskih leševa, neke pak da nisu radile mast, ali su se njome mazale. Krvniku i sucima su ovakva priznanja odgovarala. Što je priznanje bilo neobičnije, to je smrt bila brža. (Hruškovec, 1998: 34)

7. PROCES SUDENJA VJEŠTICAMA

Postoje tri vrste sudova koji su vodili kazneni postupak protiv vještica i čarobnjaka. To su sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i sudovi određenih feudalnih gospodara, koji imaju pravo progoniti kaznena djela počinjena na svom posjedu (*ius gladii*). Gradski sud bio je identičan gradskoj vlasti u slobodnim kraljevskim gradovima, a sastojao se od gradskog suca (gradonačelnika) i niza prisežnika. Županijskim sudovima obično je predsjedao potpredsjednik općine, a sudsko vijeće sastojalo se od županijskih sudaca (*judices nobilium*), koji se nazivaju i „veliki suci“, i županijskih plemićkih sudaca (*vicejudes nobilium*), koji se nazivaju i „mali suci“. Sud bi započeo s radom ako bi ovlaštenu tužitelj podnio službenu prijavu protiv neke osobe. (Bayer, 1953: 251-252)

Tortura se najviše primjenjivala u procesima protiv seljaka, dakle, protiv najsiromašnijeg sloja pučanstva.

Isusovački svećenik Friedrich Spee 1631. napisao je knjigu o progonima protiv vještica. Knjiga je izašla pod naslovom *Oprez kod kaznenog suđenja ili Knjiga o procesima protiv vještica*. Kao svećenik bio je blizu mnogim ženama koje su optužene da su vještice. Pratio je oko 200 žrtava do lomače i bio je uvjeren da ni jedna nije bila kriva. Koliko je teško bilo gledati takva mučenja, dokazuje činjenica je Spee sa svojih trideset godina potpuno posijedio. Vrijeme je provodio gledajući nečovječne patnje mnogih žrtava. Dio iz njegove knjige glasi: *Zaklinjem se svečano: za nijednu od svih, koje sam pratio na lomaču zbog čarobnjaštva, ne bi se moglo reći da je bila kriva. Isto su mi prije priznala dva druga svećenika iz svog iskustva! Ali postupajte s crkvenim starješinama, sa sucima, sa mnom kao s onim nesrećnicima, stavite nas na iste muke, pa ćete nas sve pronaći čarobnjacima.... Kad bi i papa dopao njegovih ruku i bio podvrgnut njegovim mukama, sasvim sigurno bi se i on priznao čarobnjakom.* (Deduš, 1952: 62)

Kao autor knjige označen je nepoznati katolički teolog. Knjiga je odmah po izlasku probudila veliko zanimanje, pa je vrlo brzo prevedena na francuski, nizozemski i poljski. Spee je najoštrije napadao tadašnju praksu progona vještica. Ostao je nepoznat čak punih sedamdeset i sedam godina, sve do 1708. kada je Vincentius Placius otkrio u svome djelu gdje piše o nepoznatim autorima tko je zapravo autor spomenute knjige. Spee spada među rijetke katoličke svećenike koji su slušali svoj razum, unatoč svojoj teološkoj naobrazbi. On je to

učinio u djelu koje se sam nije usudio objaviti, bojeći se vlastitog progona ili pak velike omraze. (Bayer, 1982: 502-503.)

U knjizi se navodi kako su žrtve na ispovijedi svećeniku priznale svoju nevinost, ali su ga i molile da to ne kaže sudu jer ne mogu više prolaziti kroz mučenja. (Deduš, 1952: 63)

7.1. Pokus s vagom

Vjerovalo se da su vještice lagane kako bi mogle letjeti zrakom. Granična težina je postavljena na 75 kilograma za žene, a sve teže od iste nisu mogle biti vještice. Vaganje je provedeno u nazočnosti odbora dva gradska vijećnika, činovnika i zakletog majstora vage. Optuženi bi platio 6 forinti komunalnog poreza, skinuo se gol i raspustio kosu. Kad je vaganje završeno, ona od sudaca dobiva potvrdu da je prekoračila sumnju za ograničenje težine i da nije vještica. Tijekom velikih progona, žene su tako dobile potvrdu da nisu vještice, a neke su se općine u Njemačkoj obogatile naplaćujući za ovaj eksperiment (Bayer, 1953: 255).

7.2. Pokus s molitvom „Oče naš“

Postojalo je uvjerenje da vještica ne može šest ili sedam puta izmoliti molitvu „Oče naš“ bez da se zbuni. Ako bi se optužena imalo smela, zamucala ili pokolebala, to su smatrali očitim dokazom da je vještica, a često se događalo da žene od straha zamucaju ili zastanu (Bayer, 1953: 260).

7.3. Pokus s nosom

Krvnik bi okrivljenika udario svom silom štapom po nosu, a prema boji krv bi odredili da li je ona vještica ili nije. Što je krv tamnije boje, to je grijeh teži i naravno, neoprostiv. (Levack, 1987: 13).

7.4. Pokus s iglom

Krvnik bi tražio mrlju na tijelu optuženika kako bi pronašao „*đavoljev pečat*“, madež ili bradavicu. Također bi se pečatom smatrala i neka posjekotina, opekotina ili pak ožiljci od

čira. Svukli bi je do gola i obrijali zato što se vjerovalo da bi se vrag mogao sakriti u šavu i naboru odjeće, a obrijali su je zato što su mislili da žena u svojim dlakama skriva zaštitnu copriju koja će je štititi od muka koje će doživjeti na ispitivanju. Zabijali bi iglu po njoj, a ako iz nje ne teče krv, vještica je optužena. Krvnik bi klještima iščupao pečat i sucima izjavio da je riječ o pravom đavoljem pečatu. Da je krvarila, bila bi nevina. (Hruškovec, 1998: 105)

Kasnije je postalo poznato da su mnogi krvnici imali iglu koja se uvlači, a koja bi u dodiru s tijelom povukla vrh u sebe i tako ne oštetila mrlju, a prolaznicima bi se reklo da mrlja nije reagirala na ubod igle (Levack, 1987: 13).

7.5. Pokus sa suzama

„Pokus sa suzama“ smatran je izuzetno pouzdanim sredstvom utvrđivanja krivnje. Vjerovalo se da vještica ne može plakati pa bi se optuženici naložilo da zaplače. Ženi koja je bila stavljena mučila istražitelj bi stavio ruku na glavu i tražio da u znak svoje nevinosti prolije suze. Ako bi vješticu i uspjelo da zaplače, to nije bio siguran dokaz da je nedužna. Ako optužena nije mogla zaplakati bila bi optužena za vješticharenje. (Bayer, 1953: 300)

Zapravo, kako god pokus završio, optužena bi bila proglašena krivom.

Postoji zagrebački primjer ovakvog načina provjere. Nad našom „vješticom“ Anom Klarić bio je izveden ovakav pokus. Proglašena je krivom na torturi koja se održala 12. svibnja 1702. Na kraju je izjavila: „*Suze me neće teći, jer terpim preveliku muku*“. (Hruškovec, 1998: 113)

7.6. Pokus s hladnom vodom – *iudicium aqua frigidae*

Sud hladne vode još je jedan u nizu monstruoznih pokusa koji se obavljao nad žrtvama. Osumnjičenu vješticu bi vezali užetom i bacili u rijeku. Ako pliva na površini, kriva je (jer je lagana, a vještice su lagane), ako potone nedužna je. Ako bi potonula, brzo bi je užetom izvukli iz vode i proglasili nedužnom. To je jedan od starih „božjih sudova“ (Levack, 1987: 13).

Ipak, neki sudovi nisu poštivali drevna pravila božjih sudova, pa su jednu ženu i nakon što bi je izvukli iz vode stavljali na mučila nebi li ipak izvukli priznanje da je vještica. Sud hladne vode dopro je i do naših krajeva. U mnogim našim zapisnicima stoji da su optuženoj

postavljali pitanje zašto nije potonula. Žene da se izvuku, odgovarale bi svakojake besmislice. No, i kod ovog pokusa bilo je prevara nebi li dokazali da je žena kriva. Ponekad bi joj vezali palac desne ruke o palac desne noge tako da se uopće nije mogla maknuti. (Hruškovec, 1998: 114)

Postojao je i sud vruće vode, no on se u našim krajevima nije nikad primjenjivao. Krivnja bi se dokazivala vađenjem užarenog komada željeza iz vatre. Ako bi rane koje su nastale od kropa vode i željeza brzo zarasle, optužena bi se proglašavala nedužnom. (Hruškovec, 1998: 114)

Naravno da takve rane nisu mogle brzo zarasti, tako da su sve žene ovim pokusom proglašavane krivima.

7.7. Instrumenti za mučenje

U našim krajevima tortura se najviše primjenjivala u procesima protiv seljaka, dakle protiv najsiromašnijeg sloja pučanstva, odnosno kmetova. Ona se mogla provoditi samo u slučajevima kada je postojala stvarna sumnja da je okrivljenik doista kriv, a to zapravo znači svjedočenje dvaju svjedoka i dobrovoljno priznanje žrtve. Ako žrtva ne prizna, mučenje se ne smije ponavljati. Krvnici se toga nisu pridržavali, već su torturu koju su nekad ponavljali nakon par dana samo nazivali nastavkom torture, a ne ponavljanjem. (Hruškovec, 1998: 103)

7.7.1. Palčenice i vezivanje ruku (*Ligatura manuum, ligatura manuum a tergo*)

Palčenice, *Compresio pollicum*, su dvije metalne pločice, iznutra ispunjene čavlicima koje su se uz pomoć specifičnih vijaka stezale i na taj način drobile meso i kosti na palčevima ruku. U nekim slučajevima bi se još po njima udaralo čekićem. Započeli bi od palčeva a nastavljali bi redom prema malim prstima na ruci. (Levack, 1987: 13)

Vezivanje ruku je način mučenja u kojem bi se zapešća stezala i istezala koji je jednim krajem bio zavezan za zidnu ili podnu kariku, a drugi je kraj bio u krvnikovoj ruci pomoću koje ga je potezao (Levack, 1987: 13).

Još jedan sličan način mučenja sastajao se od toga da bi krvnici optuženim vješticama ruke i gležnjeve vezivali uzicama ispletenim od strune iz konjskog repa. Krvnikovi pomoćnici su

zapravo pilili po koži i mesu gležnjeva i zapešća. Strune su pilile kožu i rezale živo meso. Takve boli su bile užasne i nezamislive, a da bude još bolnije krvnik bi u otvorene rane sipao sol s paprikom. (Hruškovec, 1998: 106)

7.7.2. Španjolska čizma

Sustav ovog način mučenja sličan je palčenicama, samo znatnije uvećan. *Occrea hispanica*, *Spanis-Stiffel* sačinjena je od dvije željezne sare čija je unutrašnjost bila obložena čavlicima koje bi se stavljale oko koljena i potkoljenica mučenika, a zatim pritiskale vijcima. Čavli su boli meso, prodirali skroz do kostiju. Dodatno se moglo, osim pritezanja, i udarati čekićem po čizmi sve dok kosti nebi popucale (Levack, 1987: 13).

7.7.3. Koloturi

Dizanje na koloturu bilo je toliko strašno da je u postavljeno kao najteži stupanj tzv. austrijske torture. Ruke su se vezale u križ iza leđa pomoću konopca, a konopac oko gležnjeva bio je vezan za uže kolotura na stropu. Što se više natezao konop, to je tijelo bilo višlje od poda. Što je tijelo bilo više od poda, to su zglobovi u ramenu trpjeli veću bol, a pod stropom bi se ruke izokrenule, tj. Iskočile iz zglobova i podigle nad glavu. U nekim slučajevima bi se za noge vezivali i teški kameni ili željezni utezi do čak četrdesetak kilograma, a tijelo bi se polagano dizalo u zrak, a onda naglo puštalo na pod (Bayer, 1953: 303).

7.7.4. Lojtre – *scalae*

Ova sprava slovi za najstrašnije mučilo. Lojtre su bile dugačke ljestve prislonjene uza zid. Vješticu bi položili na prečke, na najvišoj bi se prečki vezale ruke, dok su se noge vezale užetom za vijak koji bi se namatao i na taj način izazivao napetost u tijelu mučenog (Levack, 1987: 13).

Napinjanje užeta kod nogu dovodilo je do rastezanja zglobova, pucanja tetiva i pucanja kralježaka. Ovo je bila sprava koja je optuženima pružala takvu bol da su priznavale apsolutno sve što se od njih tražilo. Da bi priznanja bila što brža, krvnici bi koristili i malu baklju kojom bi optužene palili pod pazusima, a mjehure i izgorenu kožu bi posipali gorućim sumporom. (Hruškovec, 1998: 109)

7.7.5. Greben – *claves*

Ova je naprava nalikovala stolcu, a bila je prekrivena oštrim trokutastim čavlicima ili je pak bila daska prekrivena čavlima, na kojima bi posjeli odnosno plegli mučenog ili mučenu (Levack, 1987: 13).

Kao primjer možemo uzeti Margaretu Kuljanku koja je bila na ispitivanju sedam dana (od 23. do 30. prosinca 1733.). Ništa nije priznala dok nije stavljena na greben. Greben je izum naših krvnika, ali na svu sreću, u spisima koji su nam dostupni, ova se sprava spominje samo tri puta. (Hruškovec, 1998: 115)

7.7.6. Konjić – *equuleus*

U poznatim nam spisima ne postoji točno objašnjenje kako je ova sprava izgledala, no znamo da je riječ o mučenju rastezanjem tijela. Konjićeva je namjena bila rastezanje kao jedan od najtežih oblika torture, a rastezalo se uz pomoć različitih utega koje bi vješali o noge, dok je tijelo visjelo o stropu obješeno za zglobove ruku. (Levack, 1987: 14).

7.7.7. Vještičja stolica

Vještičji stolac jest veliki i čvrsti stolac koji je nalikovao na fotelju. Sjedalo, naslon, rukohvati i podnožje za noge bili su „ukrašeni“ dugačkim željeznim šiljcima. Optuženu bi posjeli na stolac potpuno голу, a preko udova, trbuha i prsiju bila bi vezana remenjem. Šiljci su ulazili u meso. Žene su obično izdržale vrlo kratko i brzo su sve priznavale, dok su one upornije brzo umrle zbog gubitka krvi i na taj način su se oslobodile daljnih muka. (Levack, 1987: 14).

7.7.8. Španjolski magarac

Španjolski magarac naziv je za visoku klupu koja umjesto sjedala sadrži trokutastu izrazito oštru napravu koja svojim gornjim oštrim rubom zatire u meso i organe međunožja (Levack, 1987: 14).

Samo sat vremena „jahanja“ na ovakvoj spravi ubilo je i najjaču ženu. Kada bi žena umrla na ovakav način, suci bi zapisali da ju je zadavio vrag, koji joj je htio pomoći da se više ne muči. (Hruškovec, 1998:111)

U našim krajevima torture nisu provođene toliko maštovito, bar što se tiče mučila. Zemlje zapadnoeuropskog kruga u svojim godinama proganjanja vještica osmislile su uz već zapisane i poznate sprave, nekoliko svojih pomagala za mučenje. Neka od tih sprava zvale su se ljuľjačka, kotač, lijevak, kruška, jarac itd. Jedna od korištenih mučila bila je „Gvozdena djevica“ koja je bila nalik velikoj palčenici. Tijelo optužene bilo je obgrljeno šiljcima koje je krvnik stezao. Iz ovakve sprave vještica nikad nije izlazila živa. (Hruškovec, 1998: 111-112.)

8. PRESTANAK PROGONA VJEŠTICA U HRVATSKOJ

Do potpunog prestanka progona vještica u Hrvatskoj došlo je postepeno, ne odmah. Kako navodi Bayer u svom djelu *Ugovor s Đavlom*, naša znanost dodijelila je Mariji Tereziji nezasluženu slavu da je jednim svojim dekretom potpuno ukinula procese protiv vještica u Hrvatskoj u trenutku kada su oni bili u punom cvatu, no to nije točno.

Točno je da je carica već 1740., prve godine svoje vladavine, izdala opću odredbu da joj se u svakom procesu zbog čarobnjaštva izrečena presuda mora dostaviti na potvrdu. U odredbi navodi kako se bez njene potvrde presuda ne može izvršiti. Kako se ta odredba odnosila samo na austrijske nasljedne zemlje, ona nije vrijedila u Ugarskoj i Hrvatskoj, no kraljica se već tada počela zanimati za procese u našim krajevima.

Ubrzo nakon toga carica je zatražila od namjesnika grofa Erdodyja da joj se dostave svi spisi koji se tiču progona vještica, kako bi ih mogla pregledati. Kako to nije potaknulo da se u Hrvatskoj bar privremeno obustave progoni, carica je 1756. godine izdala za Hrvatsku sličnu odredbu kakvu je izdala ranije za austrijske nasljedne zemlje. Prema toj odredbi sudovi bi i dalje trebali voditi procese, no prije izvršenja kazne, predmet mora kod carice na potvrdu, odnosno provjeru. Hrvatski je sabor ozakonio ovu odluku zakonskim člankom VI. Tom odredbom carica je dobila kontrolu nad procesima protiv vještica u Hrvatskoj. Dvije godine kasnije dolazi do značajnije promjene na našim prostorima.

Posljednji dokumentirani slučaj suđenja vještici pomoću torture je već spomenuti protiv Magde Herucine. Carica Marija Terezija dovela je Herucinu na carsko medicinsko vijeće u Beču i tvrdila da Logomer Herucina nije vještica. Izdala je naredbu kako bi se omogućio siguran povratak i život u Križevcima. O Magdi se u Križevcima ništa ne zna. Stare su crkvene knjige spaljene. Pretpostavlja se da je živjela u Gornjem gradu gdje se zadržalo prezime Lugomer. Vrijeme je nakon oslobođenja provela na caričinom dvoru. Slijedom svog slučaja, Marija Terezija, napravila je izmjene zakona, koji više nije dopuštalo da se njima manipulira, te naredila da se svaki optuženik dovede u Beč.

No, ni pismo carice upućeno grofu Ferencu Nadasdyju od 9. lipnja 1758. o mučenoj Herucini nije sadržavalo načelnu zabranu procesa. Međutim, pismo Marije Terezije imalo je velike posljedice za progon vještica u sjevernim krajevima Hrvatske, no jasno je da njime progoni nisu ukinuti kako neki izvori navode. Iako naši sudovi nisu zatražili nakon caričinog pisma dopuštenje i potvrdu osude novih sudskih postupaka, postoji niz nedovoljno istraženih dokaza i tragova da su se procesi protiv naših vještica vodili i nakon 1758. godine. Marija Terezija

nije mogla 1758. odjednom ukinuti progone vještica zato što je i sama vjerovala da ipak postoji mogućnost da čovjek dolazi u vezu s đavlom i da pomoću njega čini čudesna djela. Ona je svoja vjerovanja objavila u svome djelu *Opći zakon o kaznenom postupku* iz 1768. godine.¹⁰ Govoreći o čarobnjaštvu, carica se u tom svom velikom djelu poziva na narodno praznovjerje koje smatra krivim za progone čarobnjaka prošlih vremena. U skladu sa tim zakonom, predviđaju se određene mjere opreza kako bi se izbjeglo da zbog čarobnjaštva budu kažnjeni ljudi koji nisu pravi čarobnjaci.

Dakle, progoni nisu potpuno prestali odjednom ili donošenjem jednog dekreta. Iz iznesenih odredbi možemo vidjeti da je carica zapravo ostala kod starog shvaćanja o zločinu čarobnjaštva, samo je propisala velike mjere kojim se takvi zločini moraju kontrolirati. Postepeno su ljudi uvidjeli kako je monstruozno ubijati i mučiti toliko ljudi, te su tako caričine mjere opreza prvo dovele do smanjenja broja sudskih procesa, a do sredine 18. stoljeća dovele su i do potpunog prestanka progona. (Bayer, 1982: 302-320)

¹⁰ Deset godina nakon odredbe iz 1758. godine kojom su se procesi protiv vještica navodno ukinuli

8. ZAKLJUČAK

Vjerovanja u vještice i čarobnjake uznemirujuća su i žalosna. Sterilnost, bolest, smrt, kišne oluje, izgorjele kuće, ćelave mrlje, napadi divljih životinja, zbunjujuće ponašanje prijatelja ili supružnika, enigmatično, dojmljivo, dosadno, sve može pobuditi sumnje na susjede koji koriste čarobne i mračne moći, sve može potaknuti nasilje. Osumnjičeni, prema vjerovanjima, proždiru bebe. Postaju šišmiši i crne pantere, kućni pitoni i noćne ptice. Planiraju uništavanje obitelji i tada prakticiraju noćni orgazmički ples. Ljudi gotovo u svim dokumentima vjeruju da su neke bolesti i tegobe upravo rezultat vradžbina zavidnih ili zloćudnih kolega iz skupine. Vjerovanja o štetnim praktičarima vrlo su slična u široko udaljenim društvima, pa su i u Hrvatskoj od najstarijih, plemenskih vremena i prvih zapisanih zakona, postojale odredbe o kažnjavanju zle magije. U samom Zagrebu bilo je slučajeva izopćivanja i osuđivanja vještica još u 14. stoljeću, no broj spaljenih i mučenih žena rapidno se povećao od 1611. godine, nakon odluke provincijalne crkvene sinode o obaveznom propovijedanju protiv čarobnjaštva.

U današnje vrijeme nerijetki su slučajevi da naši stari vjeruju u razne stvari. Praznovjerje je sveprisutno u našim društvenim krugovima. Koliko smo samo puta čuli da je netko „coprnica“ i da moramo paziti da nas ne zacopra?

Ima raznih primjera praznovjerja koja su naša svakodnevnica. Bake koje nam govore da jedna čarapa mora biti naopako obučena da nas nitko ne može zacoprati ili pak susjedi koji nam pričaju kako su čuli sovu koja se drugačije glasala nego inače, pa to znači da će netko u selu umrijeti . Postoje gatare koje gataju iz graha, iz kave ili iz karata. Svi ovi, ali i mnogi drugi primjeri postojali su, postoje, i postojat će još dugo. Jedino što se razlikuje je vrijeme i način razmišljanja ljudi. Više se na to ne gleda kao na pakt s vragom, već kao na bezazlene sitnice koje ispunjavaju određene ljude.

Davno je već naš narod svoje iskustvo izrekao u misli: „*Svatko je sam kovač svoje sreće. Ona nije ovisna ni o zvijezdama, ona nije ni u kartama, već korisnom radu za dobro svijetu.*“ (Deduš, 1952: 97)

LITERATURA

1. Bailey, Michael D. Origin of the witch hunting. 2006. Dostupno na: https://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1059&context=history_pubs (7.8.2019.)
2. Baschwitz, Kurt. (1966) Doba čarovnic. Ljubljana. Cankarjeva založba.
3. Bayer, Vladimir. (1953). Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj. Zagreb. Zora.
4. Bayer, Vladimir. (1982.) Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj. Zagreb. Informator.
5. Bayer, Vladimir. (1995) Kazneno procesno pravo — odabrana poglavlja (prir. D. Krapac), II. Zagreb
6. Deduš, Vladimir. (1952.) Istina o vješticama. Seljačka sloga. Zagreb.
7. Dilts, M. R. (2019) Power in the Name: The Origin and Meaning of the Word Witch. Academia. Dostupno na: http://www.academia.edu/12416396/Power_in_the_Name_The_Origin_and_Meaning_of_the_Word_Witch_ (7.8.2019.)
8. Hruškovec, Tomislav. (1998.) Đavlu zapisane. O vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj. Zagreb. Imprime d.o.o.
9. Kalita, A. (2019) Witch Hunting in Assam – Capital of Black magic to national shame. Dostupno na: <https://www.timesofassam.com/headlines/witch-hunting-in-assam-capital-of-black-magic-to-national-shame/> (8.8.2019.)
10. Levack, B. (1987) The Witch-hunt in Early Modern Europe. Dostupno na: <http://www.routledgetextbooks.com/textbooks/9781138808102/> (8.8.2019.)
11. Mencej, M. (2006) Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v Vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
12. Oxfordlearnersdictionaries.com (2019) Oxford Learner's Dictionaries. Dostupno na: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/witch> (7.8.2019.)
13. Shrestha, R. (2019) Witch-hunting: a study of cultural violence against women with reference to Nepal and India, Erasmus University Thesis Repository. Dostupno na: <https://thesis.eur.nl/pub/8400/> (7.8.2019.)
14. Šešo, L. (2011) What is „Real“ in Believing in Supernatural Beings? The Informant's Cut, *Studia Mythologica Slavica*, vol. 14:113–124.

15. Tkalčić, Ivan (1891) Parnice proti vješticama u Hrvatskoj. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb. str. 83-116.
16. Watch, G. (2019) About Wicca, The Celtic Connection, Case Study: The European Witch Hunts, c. 1450-1750 and Witch Hunts Today.